

PAPER DETAILS

TITLE: Usûl Adli Eseri Bağlamında Hanefî Usûlcü Pezdevî'ye Göre Sünnet ve Haberin Çesitleri

AUTHORS: Nurullah AGITOGLU

PAGES: 7-25

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/404784>

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2017/1

yıl: 8 cilt: VIII sayı: 16

Usûl Adlı Eseri Bağlamında Hanefî Usûlcü Pezdevî'ye Göre Sünnet ve Haberin Çeşitleri

Nurullah AGİTOĞLU*

Özet

Hicri V. Asır, Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi önemli usûl âlimlerinin yaşadığı bir dönem olarak Hanefî fıkıh doktrininin klasik şekil ve muhtevasını kazanmasına sahne olmuştur. Hanefî mezhebinde Serahsî ve Pezdevî ile birlikte klasik usûl geleneği teşekkül dönemini tamamlamıştır. Özellikle Pezdevî'nin *Usûl*'ünün kendinden sonraki birçok çalışmayı konu, kapsam ve sistematik açıdan büyük oranda etkilediği vurgulanmıştır. Pezdevî'nin Hanefî fıkıh usûlündeki ağırlığı ve etkinliği göze çarpmaktadır. Pezdevî, Serahsî'nin çağdaşı olup Halvânî'nin mektebinde Serahsî'ye arkadaşlık etmiştir. Pezdevî, tefsir ve hadis alanında zamanının önemli âlimlerinden birisi sayılmıştır. Kaynaklarda kendine has bir yöntem ve yaklaşım sahibi olarak nitelenen ve eserlerinde son derece sistematik bir yol izleyen Pezdevî'nin özellikle *Usûl* adlı eseri hem başvuru kaynağı hem ders kitabı olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Hanefî/fukaha metoduna göre yazılan fıkıh usûlü eserlerinin en önemlilerinden sayılan kitabın başarısının uzun bir ilmi geleneği taşıdığını kaynağından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Sünnet bahsi Pezdevî'nin eserinde önemli bir yer işgal etmektedir. Pezdevî fıkıh usûlü konularını altında topladığı dört bölümden ikincisine, sünnet başlığını tercih etmiştir. Diğerleri genelde haber başlığını tercih etmişlerdir. Bu çalışmada Pezdevî'nin *Usûl* adlı eserinde sünnet ve haberin çeşitlerine yaklaşımı tespit edilip değerlendirilecektir. Çalışma içerisinde onun, sünnet ve haber konularını eserinde akıcı bir üslup ve âdeta ders kitabı formatında işlediği açıkça görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Pezdevî, fıkıh usûlü, sünnet, haber.

Sunnah and Khabar Types According To Hanafi Methodologist Al-Pazdawi in Context of His Work Titled 'Usûl'

Abstract

As a period in which significant scholars such as al-Dabûsî, al-Sarakhsi and al-Pazdawi lived, hijri 5th century witnessed to taking of Hanafi Fiqh doctrine its classical shape and content. In the Hanafi sect, classical usûl (methodology) tradition completed its formation with al-Sarakhsi and al-Pazdawi. It is emphasized that particularly al-Pazdawi's work 'Usûl' have largely influenced many studies after himself in terms of subject, extent and systematic. The significance and efficiency of al-Pazdawi in Hanafi Fiqh Usûl are in evidence. al-Pazdawi was contemporary with al-Sarakhsi and made friends with al-Sarakhsi at the school of al-Halwâni. Al-Pazdawi was considered as one of the most important scholars of his time in the fields of Tafsir and Hadith. Regarded as adopting a unique method and approach in the sources and following a very systematic way in his works, Al-Pazdawi's work on Usûl al-Fiqh in particular has been widely used both as reference book and as a course book. It is emphasized that the success of the book, which is considered to be one of the most important works on Usûl al-Fiqh, written according to the Hanafi / fuqaha method, is rooted in its crowning a long scientific tradition. The subject of Sunnah occupies an important place in the work of al-Pazdawi. He preferred the title of 'Sunnah' as the second of the four chapters which he grouped under Usûl al-Fiqh. Others generally preferred the title of 'Khabar'. In this study, al-Pazdawi's approach to Sunnah and Hadith types in his work titled 'Usûl' will be determined and evaluated.

Keywords: al-Pazdawi, usûl (methodology) al-fiqh, sunnah, khabar.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü., İlahiyat Fakültesi, Hadis A. B. D.
nurullahagitoglu@gmail.com

Giriş

Fıkıhî ve itikadî mezheplerin birçoğu, kurucusu sayılan kişilere göre isimlendirildiği gibi hicrî ilk iki yüzyılda Kûfe merkezli başlayan ve daha sonra yaygınlaşan Irak fıkıhı, bu fıkıhın oluşmasında en büyük paya sahip olan Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nisbetle Hanefî mezhebi olarak adlandırılmıştır.¹

Diğer mezhepler gibi Hanefî mezhebi de kendi fıkıh usûlü'nü ortaya çıkarmış ve zaman içinde geliştirmiştir. Fıkıh usûlünün özellikle ilk dönemlerde kelâmcılar metodu ve fakihler metodu şeklinde iki yöntemle şekillendirildiği belirtilmektedir. Genelde Şâfiî ve kısmen de Mâlikî fakihlerinin takip ettiği kelâmcılar metodunda usûl kuralları, mevcut deliller ışığında tedvîn edilmiş, fûrûa hâkim olarak ona yön vermiştir. Fukahâ veya Hanefiyye metoduna göre ise mezhep imamlarının ictihadda takip ettiğine inanılan usûl kurallarının tespit edilmesi, mezhepte mevcut fıkıhî görüş ve çözümlere uygun bir usûlün geliştirilmesi şeklinde özetlenebilmektedir. Buna sebep olarak ilk Hanefî imamlarından derli toplu usûl eserleri yerine sadece çeşitli fıkıhî meselelere ait çözümlerle bunlar arasına bazı usûl kurallarının serpiştirilmiş halde bırakılması gösterilmektedir. Daha sonra gelenler bu çözüm örneklerini inceleyip benzer olaylara getirilen çözümler arasındaki ortak bağı ya da esas alınan yöntem ve ilkeleri bulmaya çalışmışlardır. Hanefî mezhebinde fûrû, hem kronolojik olarak hem de usûlü belirleyici olması yönüyle bir öncelik ve ağırlık taşımaktadır. Bu yüzden Hanefî fakihleri, usûl ile fûrû eserleri arasında çelişki görüldüğünde fûrû eserlerinin esas alınması gerektiğini söylemişlerdir.²

Hanefî fıkıh usûlü zaman içinde gelişmiş ve sistemleşmiştir. Bu usûlün gelişimini teşekkül dönemi (h. IV. asır öncesi), klasik dönem (h. IV. asır ve VI. asır

1 Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 16 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 1.

2 Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", 12.

arası) ve klasik sonrası dönem (h. VI. asırdan sonraki dönem) olmak üzere üç devrede ele almanın mümkün olduğu belirtilmiştir.³

Hanefi usûlü tarihinde, bu usûlün temellendirilmesinde göze çarpan ilk isim, İsâ b. Ebân'dır. (ö. 221/836) İsâ b. Ebân'ın usûle dair çok sayıda kitabından söz edilmektedir: *Kitâbu'l-huceci'l-kebîr*, *Kitâbu'l-huceci's-sağîr*, *İsbâtü'l-kıyâs*, *Haberu'l-vâhid*, *İctihâdu'r-re'y*, *Kitâbu'l-ilel*. Bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Ancak Hanefi usûlü alanında bugün elimizde bulunan ve en eski yazılı kaynak olma özelliğini taşıyan *el-Fusûl fi'l-usûl* adlı eserinde Ahmed b. Ali el-Cessâs (ö. 370/981), bunları –özellikle *Kitâbu'l-huceci'l-kebîr* ve *Kitâbu'l-huceci's-sağîr*'i- kısmen özetlemiş kısmen de olduğu gibi alıntılarını yapmıştır.⁴

Yukarıda zikredilen üç devre içinde klasik devrede Cessâs'ın eseri ile birlikte hicrî V. yüzyılın ilk yarısında Hanefi usûlünün tam olarak teşekkül ettiği söylenebilir. Cessâs özellikle İsâ b. Ebân ile Kerhîden (ö. 340/952) aldığı birikimi değerlendirek kendinden sonrakilere Hanefi geleneği birikiminin ilk kapsamlı fıkıh usûlü eserini ortaya çıkarmıştır. Bu eseri, mezhebin sistemleştirilmesinde önemli katkı yapan ve Irak Hanefiliği çizgisinin sonraki devirlere aktarılmasında önemli role sahip bir kaynaktır.⁵ Ayrıca bu eser Debûsî (ö. 430/1039) kanalıyla Orta Asya'ya da taşınarak Hanefi fıkıh usûlü eserleri içerisinde mühim bir yer işgal eden *Takvîmü'l-edille*'nin de önemli bir kaynağı olmuştur. Debûsî'nin bu eserden etkilenen Serahsî (ö. 483/1090) ve Pezdevî (ö. 482/1089) ile birlikte ise artık “Klasik usûl geleneği” teşekkül dönemini tamamlamıştır. Özellikle Pezdevî'nin *Usûl*'ünün kendinden sonraki birçok çalışmayı konu, kapsam ve sistematik açıdan büyük oranda etkilediği vurgulanmıştır.⁶ Pezdevî'nin Hanefi fıkıh usûlündeki ağırlığı ve etkinliği göze çarpmaktadır. O adeta kendinden önceki birikimi tam anlamıyla alarak istifade etmiş, sistemli bir şekilde işleyip katkı yaparak bu birikimi sonrakilere miras bırakmıştır.

Hicrî V. asırdaki fıkıh çalışmaları ile ilgili bazı özellikler şunlardır: Önceki dönemlerden alınan ilmî miras her yönüyle tartışılmıştır. Bu tartışmaların sonucunda fıkıha dair usûl ve fîrû eserlerinde bazı yenilikler kendini göstermiştir. Fıkıh usûlünde konular derinlemesine incelenmiş, yeniden delillendirme, tahrîc ve izâh çalışmalarına girilmiştir. Ayrıca selef bol atıflar yapılmak suretiyle tezlere meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda selef kavramı içinde sahâbe ve tabîinin yanı sıra Ebû Hanîfe, Şâfiî (ö. 204/819), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi doktrin sahibi imamlar da bulunmaktadır. Fukahânın bu devirde yaptıkları telif çalışmaları, risale veya şerhlerden çok müs-

3 Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi* (İstanbul 2004), 50-60.

4 Metin Yiğit, “İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebu Hanîfe'nin Usul Anlayışında Sünnet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2012): 70.

5 Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 127.

6 Serkan Demir, “Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı” (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 2.

takil ve kapsamlı eserler kaleme almak ve konuları çok yönlü tartışmak şeklinde tahlile yer veren bir özellik taşımaktadır. Serahsî'nin bile şerhçilik adına mezhebin görüşlerini toplama, tutarlı bir şekilde delillendirme amaçlı çalışma yaptığı vurgulanmaktadır. Hicrî V. Asırdan itibaren Hanefî mezhebinde Irak âlimlerine karşılık, Mâverâünnehir ulemâsının görüşlerinin ağırlık kazandığı söylenmiştir.⁷

Hicri V. Asır, Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi önemli usûl âlimlerinin yaşadığı bir dönem olarak Hanefî fıkıh doktrininin klasik şekil ve muhtevasını kazanmasına sahne olmuştur. Bu dönemde her bölgede birçok fakîhin yetiştiği, mezhep fıkhiyla ilgili çoğu günümüze kadar ulaşmamış birçok eserin yazıldığı bilinmektedir.⁸ Pezdevî'nin böyle bir dönemde yaşamış olması ona bir avantaj sağlamıştır. Bu avantajı sistemli çalışması ile birleştiren Hanefî fıkıh usulündeki etkili rolünü daha iyi ortaya koymayı başaramıştır.

1. Pezdevî'nin Hayatı ve Usûl Adlı Eseri

Tam adı Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm (ö. 482/1089) olan Hanefî fakîhi ve Hanefî fıkıh usûlü müellifi el-Pezdevî, 400 (1010) yılları civarında Pezde'de⁹ ilim adamlarıyla meşhur bir aile içinde doğdu. Hayatıyla ilgili az malumat bulunan Pezdevî¹⁰ hakkındaki ilk kaynak kendisiyle bir defa görüştüğünü söyleyen, kardeşi Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1099) öğrencisi Hanefî âlim Necmeddin Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) *el-Ğand* adlı eseridir. Babası ve dedesinin tanınmış birer âlim olduğu belirtilmektedir. Kendisinden yaklaşık yirmi yaş küçük olan kardeşi Ebû'l-Yüsr ile onun ve kendisinin oğulları da ilmiye sınıfına dâhil olmuş, Buhârâ ve Semerkant'ta kadılık yapmıştır.¹¹ İlim geleneğinden gelen bir ailede yetişmiş olması ve kendisinin de bunu devam ettirmesi dikkat çekmektedir. Bu durumun ileride yapacağı ilmi çalışmalarında ona olumlu katkı sağladığı ve motive ettiği söylenebilir.

Pezdevî, Serahsî'nin muâsırı olup Halvânî (ö. 452/1060) tarafından idare edilen mektepte Serahsî'ye arkadaşlık etmiş, tefsir ve hadis alanında zamanının önemli âlimlerinden birisi sayılmıştır. Ayrıca kaynaklarda onun Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ine bir şerh yazdığından bahsedilmektedir.¹²

Hanefî fıkıh edebiyatında üslûbunun kolaylığı sebebiyle kardeşi "Ebû'l-Yüsr"

7 Tuncay Başoğlu, "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh", *İLAM Araştırma Dergisi* 3, sy. 2 (1998): 113-141; Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 3-4.

8 Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", 10.

9 İranda bir şehir adı.

10 Bazıları nisbesini Bezdevî şeklinde ifade etse de çalışma içerisinde DİA maddesindeki kullanım esas alınarak "Pezdevî" tercih edilecektir.

11 Kâsım b. Kutluboga, *Tâcu't-terâcîm*, thk. Muhammed b. Hayr Ramazan Yusuf (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1992), 205-206; Yusuf Ziya Kavakçı, "el-Bezdevî Ebû'l-Usr Ali b. Muhammed", *İslam Medeniyeti* 3, sy. 28 (1973): 40-41; Murteza Bedir ve Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", *DİA*, c. 34 (İstanbul: TDV Yay., 2007), 264.

12 Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcumî'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 124-125; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.), 1: 553.

lakabıyla anılırken Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî “Ebû'l-Usr” şeklinde tanınmakta ve bu adlandırmanın eserlerinde zor bir üslûp kullanmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.¹³ Babasından ve Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) öğrencisi olan dedesinden hadis rivayet ettiğine göre Pezdevî ilk eğitimini baba ocağında almış olmalıdır. Ancak Hanefî fıkıh geleneğini kendisinden öğrendiği esas hocası Şemsü'l-eimme el-Halvânî'dir. Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî ile Şemsüleimme es-Serahsî'ye de ders veren Halvânî, Buhârâ Medresesi'nin en önemli isimlerinden biri olarak dönemin Mâverâünnehir Hanefî fıkıh okulunun imamı kabul edilmektedir. Yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla Hanefî fıkıh ve usûlünün gelişimine büyük katkıda bulunan Halvânî'den fıkıh, fıkıh usûlü ve hadis okuyan Pezdevî'nin kelâm ve tefsîre dair eserler de kaleme aldığı göz önüne alındığında, onun Semerkant'ta Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı kelâm ve tefsîr ekolünden yararlanmış olduğu söylenebilir.¹⁴

Buhârâ ve Semerkant'ta ilmî faaliyetlerini sürdüren Pezdevî'nin çok öğrenci yetiştirdiği ve Buhârâ kadılığı yaptığı bilinmektedir.¹⁵ Pezdevî, Neseî'nin bildirdiğine göre 5 Receb 482 (13 Eylül 1089) tarihinde Semerkant'ın yaklaşık 80 km. güneyinde yer alan Kîş (günümüzde Şehrishez) şehrinde vefat etti ve naaşı Semerkant'a getirilerek Çâkerdîze Şehitliği'ne defnedildi.¹⁶

Fıkıh usûlü alanındaki başarılı çalışması yanında Hanefî fıkıh doktrininde de önemli bir yeri olan Pezdevî, klasik sonrası dönem Hanefî âlimlerince yapılan yedili müctehid-mukallid tabakası sıralamasında Serahsî ile beraber üçüncü tabakaya, meselede müctehid grubuna dâhil edilmiştir.¹⁷

Kaynaklarda kendine has bir yöntem ve yaklaşım sahibi (şâhibü't-tarîka fî'l-mezheb) olarak nitelenen ve eserlerinde son derece sistematik bir yol izleyen Pezdevî'nin özellikle *Usûl* adlı eseri hem başvuru kaynağı hem ders kitabı olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Pezdevî ayrıca mezhebin temel metinlerini ezberden aktarma konusunda da örnek gösterilen bir âlimdir.¹⁸

Başta fûrû-i fıkıh ve fıkıh usûlü olmak üzere kelâm, tefsîr, hadis alanlarında eserler verdiği belirtilen Pezdevî'nin eserlerinin tamamı günümüze ulaşmamıştır.¹⁹

13 Çalışmamıza konu olan *Usûl* adlı eseri için bu üslup zorluğundan bahsetmek isabetli görünmemektedir.

14 Bedir ve Koca, “Pezdevi, Ebû'l-Usr”, 264; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yay., 2014), 57.

15 Fıkıh ve kelâm âlimi Âlâeddin es-Semerkandî (ö. 860/1456), Ebû'l-Meâli Ziyâd b. İlyâs ve Bilâd-ı Rûm (Anadolul) kadısı diye meşhur olan Ebû Said Abdülmecid b. İsmâil el-Kaysî el-Herevî onun öğrencilerinden bazıdır. Bkz. Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, 206; Bedir ve Koca, “Pezdevi, Ebû'l-Usr”, 264.

16 Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 206; Bedir ve Koca, “Pezdevi, Ebû'l-Usr”, 264.

17 İbn Âbidîn Muhammed Emin, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-durri'l-muhtar şerh tenviri'l-ebşâr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 1: 180.

18 Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, 205; Bedir ve Koca, “Pezdevi, Ebû'l-Usr”, 264.

19 Eserleri: Buhârî'nin *el-Câmiü's-Sahih*'ine yazdığı kısa şerh, fûrû-i fıkha dair *el-Câmiu'l-kebir* şerhi, *Siretü'l-mezheb fî sıfati'l-edeb* adlı eseriyle çok hacimli olduğu söylenen (110 cüz) *Keşfü'l-estâr* adlı tefsir çalışması, *Şerhu'l-câmiü's-sağır*, *Kitâbü'l-mebsût li'l-fetâvâ*. Pezdevî'nin eserlerinin, kelâmcı kişiliği daha belirgin olan kardeşi Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'ninkilerle zaman zaman karıştırıldığı dikkate alınarak onun kelâma dair eserleri hakkında ihtiyatlı olmak gerekir. Günümüze ulaşan iki eseri mevcuttur: *el-Müeyesser fî'l-kelâm*, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedir ve Koca, “Pezdevi, Ebû'l-Usr”, 264-265; Kavakçı, “el-Bezdevi Ebû'l-Usr Ali

Pezdevî'nin Fıkıh usûlü alanında kaleme aldığı iki eserden Debûsî'nin *Takvîmü'l-edille*'sine yazdığı şerhe literatürde çok atıf yapılmasına rağmen eser mevcut değildir. Diğer çalışmamızın konusu olan *Usûlu'l-Pezdevî*'dir. Kütüphane kayıtlarında ve son dönem literatüründe daha çok *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* adıyla bilinen eserin bu isminin sonraki bir yakıştırma olması muhtemeldir. Kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan bu eser birçok defa basılmıştır.²⁰

Hanefî/fukahâ metoduna göre yazılan fıkıh usûlü eserlerinin en etkili olan kitabın başarısı uzun bir ilmî geleneğin birikimini kullanıp bu geleneği taçlandırmasından kaynaklanır. Nitekim Hanefî fıkıh usûlünde bir öncü sayılan Cessâs'ın Bağdat Hanefî fıkıh çevresinin metodolojisini kaleme aldığı *el-Fusûl fi'l-usûl* adlı eserinin, daha sonra bu mezhepte fıkıh usûlünün temel kavram ve konularının teşekkülünde belirleyici bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Bunun sebebi, eserin Ebû Hanîfe'den kendi zamanına kadar Hanefî fıkıh çevresinin birikimini ihtiva etmiş olmasıdır.²¹

Ancak Cessâs'tan sonra bu konudaki özgün çalışmalar, daha çok Orta Asya ve Horasan (Kuzey İran) bölgesinde devam etmiştir. Debûsî, Irak Hanefî fıkıh usûlü mirasını geliştirerek Buhârâ Hanefî mektebinde yeniden canlandırmıştır. Onun *Takvîmü'l-edille* adlı eseri, bir taraftan Cessâs'ın eserinin temel felsefesini ve konularının düzenini dikkate alırken diğer taraftan kendisi yeni tartışma alanları da ekleyerek kavramların olgunlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Debûsî fıkıh usûlünün ana konularını belirli bir sistematığa oturtmuştur. Debûsî'nin içinde yer aldığı Buhârâ hukuk mektebinde hukuk teorisinin gelişimine katkıda bulunan bir başka isim olarak Şemsüleimme el-Halvânî göze çarpmaktadır. Fukahâ yönteminin klasikleri kabul edilen iki usûl eserinin yazarı Serahsî ve Pezdevî'nin hocası olan Halvânî'nin usûle dair bir çalışması bilinmiyorsa da onun iki öğrencisinin usûl eserleri arasındaki benzerlik ve ilişkinin kaynağının Halvânî'nin meclisi veya Buhârâ mektebi olması muhtemel görünmektedir.²² Ancak iki eser arasındaki benzerliklere rağmen Pezdevî'nin *Usûl*'ünün daha gelişmiş olduğu iddia edilmektedir. Buna gerekçe olarak da sistematik ve konuların bağlantılarını kurma yönü gösterilmektedir.²³

Cessâs, Debûsî, Pezdevî ve Serahsî'nin kitapları arasındaki benzerlikler sadece içerik ile alakalı değil bu eserlerin sistematik olarak da birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Hepsinde kitap-haber(sünnet)-icmâ-kıyas şeklinde dört ana

b. Muhammed", 41; Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 10.

20 Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 265. Pezdevî ilk önce daha uzunca bir eser kaleme almış, daha sonra daha kısa bir eser yazmayı vaat etmiş ve bu metin ortaya çıkmıştır. Bkz. Abdurrahim Kozalı, "Şerhu Usûli'l-Pezdevî Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Molla Hüseyin Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) -Bildiriler içinde* (Bursa 2013), 285.

21 Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 265.

22 Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 265.

23 Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 265.

bölüm mevcuttur. Ancak usûl ilminin tartışma konularının başlıklar, alt başlıklar ve bunların alt başlıkları şeklinde birbirine bağlanması bilinci güçlü biçimde Pezdevî'nin çalışmasında kendini göstermektedir. Pezdevî eserinin sistematığı dört sayısı etrafındadır. Ana başlıklar, alt başlıklar ve onların alt başlıkları genelde dörder tanedir. Pezdevî'nin eserindeki bu özelliğin Debûsî'den etkilenme ile olduğu ifade edilmektedir. *Usûlü'l-Pezdevî*, fukâhâ metoduyla yazılan fıkıh usûlü edebiyatının mükemmel düzeyini temsil eden bir klasik olarak daha sonra gelen fıkıh usûlü eserleri ve ders kitaplarına bir model olmuştur.²⁴

Kâsım b. Kutluboğa, Pezdevî'nin *Usûl*'ünün hadislerini ilk defa kendisinin tahrîc ettiğini belirtmiş²⁵ ve bu çalışma günümüze ulaşmıştır.

Pezdevî'nin metninin yeniden üretilmesi yoluyla elde edilen ders kitabı niteliğindeki muhtasar metinler göze çarpmaktadır. Bu tarza göre üretilmiş metin, yazarı tarafından orijinal metnin ne şerhi ne de kısaltılması olarak görülür ama ortaya çıkan metinler incelendiğinde aslında onların Pezdevî'nin metninin bir bakıma özetleri oldukları görülecektir. Klasik sonrası dönemde en etkili Hanefî fıkıh usûlü metni olan Neseî'nin (ö. 710/1310) *el-Menâr*'ı²⁶ ile Ahsikesî'nin (ö. 644/1247) *el-Müntehab fî Usûli'l-Mezheb*²⁷ adıyla meşhur muhtasarı bu türün en iyi örnekleridir.²⁸

Pezdevî'nin metnine ve ondan üretilmiş muhtasarlara üzerine yazılan ayrıntılı ve uzun şerhler bulunmaktadır. VII. ve VIII. Yüzyıllarda 10'dan fazla şerh yazıldığı söylenmiştir. En meşhurları da Abdulaziz el-Buhârî (ö. 730/1329) nin *Keşfu'l-esrâr* ve Ekmelüddin el-Babertî'nin (ö. 786) *et-Takrîr* adlı şerhleridir. *el-Müntehab* üzerine benzer sayıda şerh, *el-Menâr* üzerine ise sayılamayacak kadar çok şerh yazıldığı söylenmiştir. Bazı âlimler bu metinlerden ikisine birden şerh yazmayı tercih etmiştir. Abdulaziz el-Buhârî (ö. 730/1329) ve es-Sıgnakî (ö. 710/1310) Pezdevî'nin metnine ve *el-Müntehab* üzerine ayrı ayrı şerhler yazmışlardır.²⁹

Klasik Hanefî fıkıh teorisi Pezdevî'nin eseriyle olgunluk kazanmıştır. Zira Ahsikesî'nin *el-Müntehab*'ı, Neseî'nin *el-Menâr*'ı, Ömer Habbâzî'nin (ö. 691/1292) *el-Muğnî*'si, Sadruş-Şerîa'nın (ö. 747/1346) *et-Tenkîh*'i gibi klasik sonrası Hanefî

24 Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 265-266. Ayrıca bu eser üzerine yapılan bazı şerh çalışmaları için bkz. Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 266; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 57.

25 Kutluboğa, *Tâcu'l-terâcim*, 206; Bedir ve Koca, "Pezdevî, Ebû'l-Usr", 265.

26 Bu metin Pezdevî ve Serahsî'nin eserinin özeti mahiyetinde olup tertibinde Pezdevî'nin tarzına bağlı kalınmıştır. Bkz. Murteza Bedir, "Neseî, Ebu'l-Berekât", *DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV Yay., 2006), 567-568; Ferhat Koca, "Menâru'l-Envâr", *DİA*, c. 29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 118-119.

27 el-Ahsikesî'nin fıkıh usûlüne dair bu eseri, lakabına nisbetle el-Müntehabü'l-Ûsûmî adıyla meşhur olmuştur. Birçok yazma nüshası bulunan eser defalarca basılmıştır. Bkz. Mustafa Uzunpostalcı, "Ahsikesî", *DİA*, c. 2 (İstanbul: TDV Yay., 1989), 181.

28 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2: 1823, 1848-1849; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 222.

29 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1: 112-113; Fahrettin Atar, "Abdulaziz el-Buhârî", *DİA*, c. 1 (İstanbul: TDV Yay., 1988), 186-187; Arif Aytekin, "Babertî", *DİA*, c. 4 (İstanbul: TDV Yay., 1991), 377-378; Rahmi Yaran, "Sıgnakî", *DİA*, c. 37 (İstanbul: TDV Yay., 2009), 164-165; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 222; Seyyid Hüseyin Ahmed Eşrefî, "Kitabu'l-fevâid alâ Usûli'l-Bezdevî" (Doktora tezi, Ummu'l-Kura Üniversitesi, 1430), 2: 6.

fıkıh tarihinde çok etkili olmuş kısa metinlerin mahiyetine bakıldığında Hanefî geleneğinde belki de el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı fûrû çalışması dışarıda tutulursa hiçbir metne nasip olmayan bir ilgiye mazhar olmuş ve üzerine sayısız çalışma yapılmıştır. Klasik Hanefî usûl teorisi İsâ b. Ebân'dan başlayarak adım adım bir teori inşa etmiştir. Bu teoriye her yeni katkı kendisinden önce ortaya konan birikimi mezhebin malı olarak tescil edip teorinin boşluklarını daha ileri düzeyde tamamlamaya girişmiştir.³⁰

Klasik sonrası dönemde Pezdevî'nin metninin etkisi şaşırtıcıdır. Ancak onun etkisini her zaman Serahsî'ninki ile beraber değerlendirmek lazımdır. Zira bu iki metin arasında sıkı bir ilişki olup Serahsî'ninki daha geniş bir eser olduğu için Pezdevî'nin metnindeki kapalı noktalara her zaman ışık tutmuş olduğu görülmektedir.³¹

Pezdevî'nin metni özellikle Serahsî'ninki ile kıyaslandığında onun katkısının içerikten çok forma dönük olduğu, başka bir ifadeyle onun meselelerin açıklanması, analizinin yapılması ya da doğrudan geliştirilmesi yönünde bir endişe taşımadığı bunun yerine konuları biçimsel açıdan düzenleme işine eğildiği görülür. Daha sonra Hanefî gelenekte en önemli fıkıh usûlü ürünleri onun eserinde tecesüm eden klasik form ve muhtevaya sadık kalacaktır.³²

2. Pezdevî'nin Sünnet ve Haberin Çeşitlerine Yaklaşımı

Bu bölümde Pezdevî'nin eserinde işlediği sünnet bahsi ve haberin çeşitleri olarak mütevâtir ve âhâd haberlere yaklaşımı ele alınacaktır. Âhâd haberlerin alt başlıkları olarak kabul edilebilecek konulara çalışmanın hacmini şişirmemek için ayrıntılı girilmeyecek, yeri geldiğinde genel hatlarıyla bunlara değinilecektir.

2. 1. Pezdevî'nin Sünnet Konusuna Yaklaşımı

Ebû Hanîfe ile öğrencileri İmam Muhammed (ö. 189/804) ve Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) sünnet konusunda kullandıkları ifadelerin, fıkıh usûlünün sistematik hale gelip terimlerin ortak mana ifade ettiği dönemlere göre daha kapalı olduğu görülür. Çünkü Ebû Hanîfe ve talebelerinin, sünneti, mütevâtir, meşhûr ve âhâd olarak isimlendirdiklerini ve bu şekilde taksim ettiklerini kendi ifadelerine dayanarak net bir şekilde söyleme imkânına sahip değiliz. Bu nedenle meseleler delillendirilirken kendilerine nispet edilen mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid gibi kavramların onların sünnet algısında tam olarak neye tekâbüle ettiğini de bilmiyoruz. Zaten, haberlerin mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklinde ayrılması kendilerinden

30 Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 224-225.

31 Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 223.

32 Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 188.

çok sonra yaşayan İsb bin Ebân ve Cessâs ile çekirdeklerini vermiş, Debûsî ile şekillenmeye başlanmış, Serahsî ve Pezdevî ile yerleşmiş bir taksimdir.³³

Hanefî usûlcüler eserlerinde sünnet konusuna büyük önem vermişlerdir. Hanefî usûlcülerin eserlerindeki haber/sünnet bahislerinde bu konu ile ilgili anlayışlarını ortaya koyarken bir hadis usûlü inşası yanında, kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap verme ve sistemde yanlış olarak gördükleri kuralları düzeltme düşüncesinin izlerini görmek hemen her zaman mümkündür.³⁴

Hanefî usûlcüler eserlerinin haber bahislerinde sünnetin değerinden ziyade sünnet olarak aktarılan bilginin değerini ispatlamaya çalışmışlardır. Sünnetin değeri ile ilgili işlenen konular ise onun vahiy ile ilişkisini ortaya koymaya yöneliktir.³⁵

Debûsî'ye göre Hz. Peygamber ile uzun süre sohbeti olan yönetici ve fetva veren sahâbenin uygulamaları da sünnettir. "Sünnetten maksat Resûlullah ve sahâbenin sünnetidir. Said b. el-Müseyyeb'in (ö. 91/710) kavli delil değildir, zira o tâbiündandır", görüşünü dile getiren Debûsî'nin sahâbe söz ve fiillerini sünnete dâhil ettiği ifadesi dikkat çekmektedir. Aslında sahâbeden nakledilen bu bilgi kendi re'yi olabileceği gibi farklı din ve kültürlerden alınmış da olabilir. Ancak Debûsî'nin özelde sünnetle kastettiği Hz. Peygamber'e ait uygulamalar ve görüp onayladığı fiillerdir.³⁶

Sünnet bahsi Pezdevî'nin eserinde de önemli bir yer işgal etmektedir. Abdülazîz el-Buhârî, (ö.730/1330) onun eserinin sünnet bölümünü şerh ederken Pezdevî'nin "sünnet" terimini seçmesinin sebebinin, sünnet kelimesinin kapsamına Hz. Peygamber'in fiillerinin yanı sıra sahâbenin uygulamalarının da girdiğini göstermek olduğunu söylemekte ve buna müellifin sünnet ile ilgili konuların sonuna sahâbe kavilleri bahsini koymasını delil göstermektedir. Nitekim Pezdevî gibi Serahsî de sünnet ile ilgili bahislerden sonra sahâbe kavillerini incelemiştir.³⁷ Hanefî usûlcülerin bu bölümlerde sünnet ile ilgili yaptıkları değerlendirmeler kendi usûl prensiplerinin bir gereğidir. Zaten onların bu konu ile ilgili verdikleri örnekler de bu gerçeğe dikkat çekmekte ve vâkıayı tespit gayesine hizmet etmektedir.³⁸

Usûl âlimleri sünneti, şer'î deliller içinde incelemişlerdir. Onlara göre sünnet, Kur'ân-ı Kerîm dışında, Hz. Peygamber'den şeri bir hükme delil olmaya uygun söz, fiil ve takrîr olarak sâdır olan her şeydir.³⁹

33 Sebahattin Erkmen, "Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)" (Yüksek Lisans tezi, Hitit Üniversitesi, 2013), 48; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 119.

34 Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 107.

35 Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 105.

36 Recep Tuzcu, *Hanefî Usûlünde Hadis - Debûsî Örneği* (İstanbul: İFAV Yay., 2014), 63.

37 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 3: 217; Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud el-Babertî, *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslam el-Bezdevî*, thk. Abdusselam Subhî Hâmid (Kuveyt 2005), 4: 129; Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 15.

38 Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 16.

39 Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları* (Ankara: AÜİF Yay., 1980), 401; Abdulgani Abdulhâlık, *Hücciyetü's-sünne* (Mısır: Dâru'l-vefa, t.y.), 68; Abdulkarim Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1997),

İlk dönem müçtehitler ve sistematik Hanefî usûlünün genel hatlarıyla istikrar bulduğu Serahsî ve Pezdevî'ye kadarki süreçte sünnetin taksimi ve teşrî kaynağı olarak kullanılması metodolojik anlamda bir gelişim süreci yaşamıştır.⁴⁰

Pezdevî fıkıh usûlü konularını altında topladığı dört bölümden ikincisine, sünnet başlığını tercih etmiştir. Diğerleri genelde haber başlığını tercih etmişlerdir. Bu sünnetin hadîsle özdeşleşmesinden kaynaklanmış olabilir. Hâlbuki sünnet terimi Hanefî literatürde hadîs ve özellikle âhâd haberlerden ayrı anlamda kullanılmış, zamanla bu kullanım meşhûr ve mütevatir sünnet şeklinde adlandırılarak mutlak anlamda Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin tümüne kullanılmaya başlanmıştır. Pezdevî'nin de bu tercihi yaşadığı yüzyılın terminolojisine uygun düşmüştür.⁴¹

Pezdevî sünnet bahsinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bil ki Peygamber'in sünneti, emir, nehiy, hâss, âmm ve diğer geride kalan (dil) bölümlerini kapsar; sünnet bu bölümleri hükümleriyle açıklarken Kitâb'ın bir yardımcısıdır.”⁴²

Hadîs taraftarlarının sünneti hadîsle bir kabul eden, ardından onu nass kavramı içine dâhil eden yaklaşımlarının V/XI. yüzyılda klasik Hanefî fıkıh teorisinde en azından ilkesel düzeyde kabul edildiği söylenebilir.⁴³

Şâfiî'nin *er-Risâle*'de tercih ettiği sahîh hadis=sünnet formülü Hanefî geleneğinde bile kabul edilmiş görünmektedir. Ama başlıkta her ne kadar sünnet geçse de konunun içine girildikçe Pezdevî, haber terimini daha çok kullanmaktadır.⁴⁴ Ancak sünnetin tanımı, işlevi ve kaynaklığı noktasında onun diğer Hanefî usûlcülerden farklı düşünmediği söylenebilir.

2. 2. Pezdevî'nin Haberin Çeşitlerine Yaklaşımı

Hadisçiler arasında haber, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinden ibaret olan hadîsin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Bununla beraber, haberin hadîse göre daha geniş bir anlamı vardır ve Hz. Peygamber'in hadîslerine ıtlak olunduğu gibi, sahâbe ve tâbiûndan gelen rivayetleri de içine alır. Bu bakımdan, haberle hadîs arasında umûm-husûs farkı vardır: Her hadîse haber denir; fakat her haber, hadîs değildir.⁴⁵

161, Mustafa es-Sibâî, *es-Sunne ve mekanehu fi't-teşrî'l-İslâmî* (Riyad: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1998), 65; Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Riyad 2003), 1: 227; Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, trc. Selman Başaran ve M. Ali Sönmez (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 30; Muhammed Mustafa el-Azamî, *Dirasat fî'l-hadisî'n-Nebevî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980), 1; Erkmen, “Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışı”, 42.

40 Erkmen, “Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışı”, 46.

41 Fâhrü'l-İslâm Ali b. Muhammed Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî (Kenzu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl)* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Yay., t.y.), 149 v.dğr.; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 182.

42 Pezdevî, *Usûl*, 149.

43 Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 183.

44 Pezdevî, *Usûl*, 149 v.dğr.; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 182.

45 İbn Hacer, *Nuhbetu'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdulhamid b. Salih b. Kasım (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 81; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 6; Talat Koçyiğit, “Âhâd Haberlerin Değeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-*

Aslında geniş anlamıyla bakılırsa sünnet ve hadîs malzemesinin büyük çoğunluğu bize haber olarak ulaşmış görünmektedir. Ancak Pezdevî'nin de belirttiği gibi haber yoluyla gelen bilgiyi inkâr edenler de çıkabilmiştir. O böylesi kimsele-
rin sefih, kendini, dinini, dünyasını, anasını, babasını bilmeyen ve görüneni inkâr edenler konumunda olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁶

Yine o, aynı konuda meseleyi izâh sadedinde şöyle demektedir: “Evlatlarımızı görerek bilgi sahibi oluşumuz gibi babalarımız ve atalarımız hakkında haber ile bilgi sahibi oluruz. Kâbe'nin ne tarafta olduğunu veya yurtlarımızın ne tarafta olduğunu hep haber ile anlarız.”⁴⁷

İttisâl başlığı altında Pezdevî, artık Hanefî usulünde klasik hale gelen üç türü yani mütevatir, meşhûr ve âhâd haberi işlemektedir. Bu ayrım haberlerin Hz. Peygamber'den bize ulaştırılması açısından yapılmaktadır. Buna göre eğer ittisâl kuşkuya yer vermeyen bir biçimde ise mütevatir, görünüşte (sûreten) bir kuşku taşıyor ama gerçekte kuşku içermiyorsa meşhûr, kuşku hem görüntüde hem de gerçekte (sûreten ve manen) ise âhâd haber adını almaktadır.⁴⁸

Pezdevî, klasik Hanefî haber teorisine gerçek anlamda son şeklini veren kişidir. Pezdevî, Hanefî usûl tarihinde neredeyse kitabın başından sonuna kadar konuların belirli bir düzen içinde sunulması bilincini canlı tutan ilk kişi olmuştur. Pezdevî'nin haberlerin üç türü üzerinde dururken haberleri beş başlıkta toplaması dikkat çekmektedir: Mütevâtir, meşhûr, makbûl âhâd, doğru veya yalan olduğuna dair bir tercih yapılamayan âhâd, selevin inkâr ettiği münker ve mat'ûn âhâd. Pezdevî'nin organize etme tutkusu onu geride bir yere yerleştiremediği iki konuyu daha işlemeye sevk etmiştir. Hâlbuki bunlar râvînin kendisi tarafından veya hadîs münekkittelerince rivayetin tenkit edilmesi meseleleridir.⁴⁹

Usûlcüler, haberleri iki kısma ayırmışlar ve birincisine mütevâtir, ikincisine de âhâd demişlerdir. Mütevâtir, aralarında bir fetret bulunmak suretiyle bir biri arkasından gelmek, birbirini takip etmek manasında tevâtürden ismi faildir. Bir haberin tevatür ettiği söylendiği zaman, onu haber veren kimselerin, birbiri arkasından geldikleri anlaşılır; ancak, buradaki “birbiri arkasından gelmek” tabiri, muvasala manasında olmayıp, haberciler arasında gayri muntazam olarak bulunan bir fetrete delalet eder.⁵⁰

Hz. Peygamber'in verdiği haberin, onu doğrudan işitenler bakımından bilgi kaynağı olurken doğrudan duymayanlar için bilgi kaynağı olması o sözün

kültesi Dergisi 14, (1966): 125.

46 Pezdevî, *Usûl*, 150.

47 Pezdevî, *Usûl*, 150; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Usûlu's-Serahsî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2: 285.

48 Pezdevî, *Usûl*, 149.

49 Bedir, *Fıkah Mezhep ve Sünnet*, 179, 181, 186.

50 Tahir b. Sâlih b. Ahmed Cezâîrî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (Mısır: Cemaliye matbaası, 1910), 33. Koçyiğit, “Âhâd Haberlerin Değeri”, 128.

tevâtüren nakledilmiş bulunmasına bağlıdır. Tevâtüren nakledilmiş peygamber sözünün Resûlullah'tan bizzat duyulmuş söz gibi olduğu hususunda kayda değer aykırı bir görüş yoktur. Bir hadisin mütevâtir olmasının anlamı, o hadisin Hz. Peygamber tarafından söylendiği konusunda hiçbir kuşku bulunmamasıdır. Bu bakımdan tevâtür nassların sübûtunun kesinliğine ilişkin bir kavram olup anlam-larının kesinliği ve bağlayıcılığı ayrı bir konudur.⁵¹

İslam ulemâsının büyük çoğunluğu, sahîh olduğu belli olmuş âhâd haberin, dinde hüccet olarak kullanılması ve onunla amel etmenin gerekli olduğu üzerinde birleşmişlerdir.⁵²

Meşhûr haber ile de ilk râvî halkasında âhâd olmakla birlikte daha sonra tevâtüren rivayet edilmeye başlayan haberleri kasteden Hanefîler, bir haberin meşhûr olabildiğini ilk üç nesilde Müslüman âlimler arasında meşhûr olup amel edilmesine bağlamışlar daha sonraki devirlerde yaygın olarak kullanılan rivayetle-rin ise meşhûr kabul edilmesine karşı çıkmışlardır.⁵³

Meşhûr haberin tanımı konusunda genelde usûlcülerle hadisçiler arasında, özelde Hanefîler'le diğer ekoller, hatta çok defa aynı ekole mensup usûlcüler ara-sında bakış açısı farklılığından kaynaklanan değişik yaklaşımlar vardır.⁵⁴

Gerek Hanefî imamlarının eserlerinde mütevâtir yerine meşhûr ve mâruf ke-limelerinin kullanılması, gerekse sonraki Hanefî usûlcülerinin, özellikle de Cessâs ve Debûsî'nin haberin kısımları hakkındaki görüşleri ilk imamların dilindeki mâruf sünnet, meşhûr sünnet tabirlerinin sonraki terim anlamlarıyla mütevâtir ve meşhûr içine alacak şekilde kullanıldığını söylemeye imkân verir. Nitekim Cessâs'ın meşhûrun bir kısmını mütevâtirin ve Debûsî'nin mütevâtiri meşhurun kapsamında gören, Serahsî, Pezdevî ve diğerlerinin ise meşhûru bağımsız bir kısım olarak konumlandıran taksimleri bir yönüyle epistemolojik değer ve rivâyet şekli ekseninde olmuşsa da bir yönüyle ilk imamların dilindeki meşhûr ve mâruf gibi nisbî bir kapalılık taşıyan kavramların yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Hanefî haber teorisi, her ne kadar III. (IX.) yüzyılın ilk çeyreğinde ölen Îsâ b. Ebân'ın görüşlerine ve onun özellikle *er-Redd alâ Bişr el-Merîsî ve Şâfiî fi'l-ahbâr* adlı kitabına dayansa da Hanefî usûlcüleri arasında haberlerin taksim ve tanımı konusunda genelde iki farklı yol izlenmiştir. Cessâs tarafından sistemleştirilen bi-rinci yaklaşıma göre haber mütevâtir ve âhâd şeklinde ikiye ayrılmakta ve meşhûr haber, Hanefîler dışındaki çoğunluğun benimsediğinin aksine âhâd haberin değil mütevâtir haberin kapsamında ve onun iki türünden biri olarak yer almaktadır.⁵⁵

Cessâs ve Debûsî'nin taksiminden farklı olan Serahsî ve Pezdevî'ye ait

51 H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV Yay., 2006), 208.

52 Koçyiğit, "Âhâd Haberlerin Değeri", 132.

53 Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 106.

54 H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *DİA*, c. 29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 368.

55 Pezdevî, *Usûl*, 152; Apaydın, "Meşhur", 368.

mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklindeki üçlü taksim sonrakı Hanefî usûlcülerinin çoğunluğu tarafından benimsendiği görülmektedir. Bu taksimde meşhûr haber, mütevâtir haberin ve haber-i vâhidin dışında onlardan farklı üçüncü bir kategoridir. Serahsî'nin meşhûr haberin "fî hayyizi't-tevâtür" diye isimlendirildiğinden bahsetmesi onun mütevâtire daha yakın durduğu kanaatine sahip olduğunu îmâ eder.⁵⁶

Hanefî fıkıh usûlcülerinin mütevâtir tarifleri, hadîs usûlcülerinin mütevâtir tarifinden farklıdır. Hanefîler mütevâtiri daha çok nesiller arası aktarılan ortak bilgi olarak görerek bu nevi haberleri aktaranların Müslüman olup-olmaması arasında bir fark gözetmemişlerdir.⁵⁷

Pezdevî de mütevâtir hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Mütevâtir haber, Hz. Peygamber'den bize şüphesiz bir ittisal ile ulaşan, görülen ve duyulan gibi olan, sayılamayacak çoklukları, adâletleri ve farklı yerlerden olmaları nedeniyle yalan üzerine birleşmeleri düşünülemeyecek derecede topluluklar olarak bu özellikleri de her tabakada devam etmiş olanların aktardığı haberdur. Kur'ânın nakli, beş vakit namaz, namazın rekâtları, zekât miktarları vb. konular. Böyle bir haber açıkça görme (ayan) konumunda olduğu için zarûrî ilmi ifade eder. Yakın hükmünü verir."⁵⁸

Pezdevî mütevâtir haberi rivayet edenlerin sayıca çokluğu ve dolayısıyla farklı kişiler olmasına da şöyle vurgu yapmaktadır: "Yaratılanlar farklı duygular, değişik huylarla yaratılmıştır. Bunun sonucu işleri de değişik olmaktadır. Eğer bir ittî-fak söz konusu ise bu ya duyulmuştur ya da uydurulmuştur. Uydurulmuş olması bâtıldır. Zira farklı yerlerden olmaları, sayılamayacak olmaları ve adaletli olmaları uydurulmuş olma ihtimalini ortadan kaldırır. Öyleyse geriye diğer ihtimal (duyulmuş olması) kalır."⁵⁹ Burada tevâtür için adâlet şartı koşmuş olan Pezdevî'nin bu yaklaşımı dikkat çekmektedir. Hâlbuki ne hadisçiler arasında ne de usûlcüler içinde böyle bir yaklaşımın pek taraftar bulduğu söylenemez.

Adâlet şartının İslam şartıyla beraber gerekli olduğunu düşünen Pezdevî'den başkaları da vardır. Buna göre küfür ve fık, yalan ve aldatma ihtimaline açıktır. Ancak çoğunluğa göre bunlar şart değildir. Mesela Müslüman olmayan bir yerin ahalisi krallarının öldüğünü haber verse kâfir olmalarına rağmen haber kesin kabul edilir.⁶⁰

Nitekim şahitlerde Müslüman olma ve adâlet gibi bazı nitelikler arandığı halde mütevâtir haberde haber verenlerin niteliklerinin araştırılmaması, bu tür haberde muayyen bir sayının öngörülmemiş olmasıyla bağlantı kurularak açıklanmıştır.⁶¹

56 Serahsî, *Usûl*, 1: 291; Apaydın, "Meşhur", 368.

57 Demir, "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı", 106.

58 Pezdevî, *Usûl*, 150.

59 Pezdevî, *Usûl*, 150; Serahsî, *Usûl*, 2: 285.

60 Baberti, *et-Takrîr*, 4: 135.

61 Apaydın, "Mütevâtir", 209.

Başlangıcı itibariyle âhâd olmasına rağmen meşhûr haberin neredeyse mütevâtir seviyesine yükseltilmesi sahâbenin yalan töhmetinden uzak bulunmasıyla irtibatlı olsa da gerek sahâbe döneminde gerekse ikinci ve üçüncü nesilde bu haberin yaygın şekilde kabul edilmiş ve gereğince amel edilmiş olması başlangıçtaki zaafı bertaraf edici bir mahiyette ele alınmakta, dolayısıyla meşhûrla ilgili izahlarda haberin bu özelliği öne çıkarılmaktadır. Pezdevî bu durumu “şehâdetü's-selef” tabiriyle anlatır.⁶²

Bilindiği üzere hadisçiler meşhûru âhâd haber içinde onun bir alt başlığı olarak işlerken, Hanefîler mütevâtir ve âhâd ile birlikte üçüncü bir çeşit olarak ele almışlardır. Hanefîler'in âhâd haber ve mütevâtir haberin yanında bir ara kategoriye ihtiyaç duymaları ilke bakımından tutarlılığı sürdürme arayışıdır. Hanefîler ilke olarak âhâd haberlere dayanıp nassa ilâvede bulunma imkânını kabul etmez. Fakat gelenekte bazı âyetlere o nassların açıkça gerektirmediği ilâvelerin getirildiği ve bunun yaygın onay kazandığı görülmektedir. Nesh anlamına gelen bu ilâveyi zan ifade edebilen âhâd haberlerle yapmak mümkün değildir. Bu ilâveyi gerçekleştirmeye yarayacak mütevâtir haber de bulunmadığından geriye tek yol kalmaktadır, o da ikinci nesildeki yaygın kabulü, fakihlerin veya genelde ulemânın o haberi hüccet saymasını ve o haber üzerinde icmâ oluşmasını aslı itibariyle âhâd olan habere yansıtmaktır. Meşhûr haberin, Hanefî usûlcülerinin çoğunluğunca âhâd ile mütevâtir arasında inkâr en azından dalâlet sayılacak şekilde bir ara kategori olarak kabul edilmesi⁶³ ve yine Cessâs tarafından mütevâtir seviyesine çıkarılması açıkça ikinci ve üçüncü nesle olan güvenin sonucudur.⁶⁴

Debûsî'ye göre mütevâtir haberin sağladığı bilgi ilme'l-yakîn, meşhûr haberin sağladığı ilmu't-tuma'nîne⁶⁵, garîb makbûl haberin sağladığı bilgi ilmu gâlibî'r-rey ve garîb müstenker haberin sağladığı bilgi ilmu'z-zan'dır.⁶⁶ Pezdevî'nin de bu tanımlamalar konusunda farklı bir tavır göstermediği görülmektedir.

Mütevâtir haberin kesin bilgi sağladığı kabul edilmekle birlikte bu bilginin doğrudan mı (zarûrî) yoksa dolaylı mı (nazarî, istidlâli, iktisâbî) gerçekleştiği tartışmalıdır. Âlimlerin çoğunluğu bunun zorunlu bilgi olduğu görüşündedir. Nazarî olduğu görüşünde olanlar da vardır. Cüveynî, Ka'bi, Gazzalî gibi. Yaptığı değerlendirmeler telifçi bir nitelik taşıdığından Gazzâlî'ye zarurî ile nazarî arasında üçüncü bir merteye görüşü de nisbet edilmiştir. Tevâtür bilgisinin zorunlu bilgiyle müktesep bilgi arasında yer aldığını, zorunludan zayıf, müktesepten güçlü olduğunu savunanlar da vardır. Hatta Tûfî, genel kabul gören ikili tasniften farklı şekilde

62 Pezdevî, *Usûl*, 152; Apaydın, “Meşhur”, 369.

63 Pezdevî, *Usûl*, 152.

64 Apaydın, “Meşhur”, 369.

65 İlk olarak İsa b. Ebân tarafından ortaya atılan ve Hanefîlerce yaygın bir şekilde kullanılan ilmu't-tuma'nîne kavramı zanla bilme arasında bir kategoriyi temsil etmektedir. Bazılarına göre bu yakının bilgisi değil yakının zannıdır. Bkz. Apaydın, “Meşhur”, 370.

66 Pezdevî, *Usûl*, 152.

bilgiyi üçlü bir tasnife tâbi tutarak mütevâtir haberin sağladığı bilgiyi mahz zarurî bilgi ile mahz nazarî bilgi arasına yerleştirmiştir. Mütevâtir haberin zarurî bilgi ifade ettiğini öne sürenler tevâtür bilgisinin -çocuklar gibi- istidlâle ehil olmayan kimseler için de meydana gelmesi, tevâtürün sağladığı bilginin de zarurî bilgi gibi aklın tasdike mecbur kaldığı bilgi olması vb. gerekçelere tutunurken nazarîliğini ileri sürenler, haber yoluyla elde edilen bilgiyle duyularla elde edilen bilgi arasında bir farklılık bulunduğu ve bu farklılık varken ikisine de zarurî denilmesinin doğru sayılmayacağı, mütevâtir haberin bilgi ifade etmesinin istidlâle bağlı olduğu ve bunun da onun nazarî olduğunu gösterdiği gibi gerekçelere dayanmışlardır. İki tarafın gerekçelerini ayrı ayrı değerlendiren Âmidî bu konuda kesin bir tercih yapmanın zor olduğunu söyler. Birçok usûlcü, tevâtür bilgisinin zarurî mi yoksa nazarî mi olduğu tartışmasının zarurî ve nazarî kavramlarının anlamlarının belirlenleştirilmesiyle yumuşatılabileceğini belirtir; hatta bazıları bu tartışmanın öze yönelik olmadığı kanaatindedir.⁶⁷

Bazı âlimler de mütevâtir için genelde kabul görmeyen bazı şartlar ileri sürmüşlerdir: Tevâtür ehlinin sayılamayacak veya bir beldeye sığmayacak derecede çok olması, haber veren kişilerin neseplerinin, bölge, din ve mezheplerinin farklı olması, haber verenlerin Müslüman ve âdil olması, haber verenlerin haber vermemeye zorlanmamış olması, masum imamın da haber verenler arasında olması.⁶⁸

Öte yandan mütevâtir haberin ilme'l-yakînden daha alt düzeyde bir bilgi (ilmü't-tuma'nîne) ifade edeceğini, başka bir deyişle mütevâtir haberle bilgi sâbit olsa da yanılma ve yalan ihtimalinin bütünüyle ortadan kalkmış olmayacağını,⁶⁹ çünkü tek başına iken yalan söyleme ihtimali olan kimselerin başkalarıyla bulunduklarında da yalan söyleyebileceklerini öne sürenler olmuştur.⁷⁰ Bunlara göre Mecûsîlerin Zerdüşî ile ilgili Yahûdilerin de Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ile ilgili naklettikleri bilgi böyle bir bilgidir. Yani bu iddia sahiplerine göre bu konularda onların sayılarının çokluğu haberlerinin doğru olmasını sağlayamamıştır. Hâlbuki mütevâtirin yakîni değil de tuma'nîne ifade ettiğini söylemek batıl bir iddiadan ileri gidememektedir.⁷¹

Yukarıdaki iddia sahiplerine cevap verirken Pezdevî sözlerine şöyle devam etmektedir: "Tuma'nîne ifade ettiğini savunanlar gaflet içindedirler, zira sahabe düşünülecek olursa adalet sahibi bir topluluk olarak sayılamayacak oradadırlar.

67 Ali b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* (Riyad: Dâru's-samî, 2003), 2: 31 v.dğr.; Necmeddin Ebu'r-Rabî Tüfî, *Şerhu muhtasari'r-Ravda*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Suudi Arabistan t.y.), 2: 80 v.dğr.; Babertî, *et-Takrîr*, 4: 138; Apaydın, "Mütevâtir", 210.

68 Âmidî, *el-İhkâm*, 2: 36-42; Tüfî, *Şerhu muhtasari'r-Ravda*, 2: 87-102; Apaydın, "Mütevâtir", 209-210.

69 Pezdevî, *Usûl*, 150; Serahsî, *Usûl*, 2: 284.

70 Serahsî, *Usûl*, 2: 284; Ebû's-Senâ' Mahmud b. Zeyd Lâmişî, *Kitâb fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Abdulmecid Türki (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslamî, 1995), 145 v.dğr.; Apaydın, "Mütevâtir", 210.

71 Pezdevî, *Usûl*, 150; Serahsî, *Usûl*, 2: 284.

Yerleri farklı, arkadaşlıkları uzun ama sözleri ortak olmuştur. İşte bu durum uydu-
rulmuş olmayı imkânsız kılmaktadır.”⁷²

Mütevâtir ve meşhûr haberle beraber âhâd haber konusunda da Pezdevî görüş
beyan etmiştir. Onunla birlikte Sadruş-şerîa ve Haskefî, Ebû Hanîfe'nin hadlerde
haber-i vâhidi kabul etmediğini söylerken; Abdulaziz el-Buhârî, Babertî, Fenârî
hadlerde haber-i vâhidi kabul ettiğini söylemişlerdir. Abdülmecid et-Türkmânî ise
bu son görüşün daha sahîh olduğunu söyler.⁷³

Hanefîlerden Ebû Yusuf ve Cessâs da haber-i vâhidlerle hadlerin düşürül-
memesi kanaatindedirler, Kerhî, Serahsî, Pezdevî ve sonraki müteahhir Hanefî
fukahâsının da bu görüşte olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴

Gerek Cassâs'ın gerekse Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi diğer Hanefî usûlcü-
lerin haber-i vâhidin kabulü konusunda görüş birliği içerisinde oldukları şart-
lar incelendiğinde bu şartların hadisin muhtevası ile yani metin ile ilgili olduğu
görülmektedir. Hanefî usûlcüleri haberlerde biri maddî (zahîrî) diğeri manevî
(batınî) olmak üzere iki çeşit kopukluğun varlığından bahsetmekte, prensip olarak
hadîslerin senedindeki maddî inkıtaa fazla önem vermemektedirler.⁷⁵

Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi Hanefî usûlcüleri kitaba aykırı haber-i vâhidin
reddedilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Serahsî haber-i vâhidin kitaba arzı ko-
nusunda “Benden sonra hadisler çoğalacak, siz bunları Allah'ın kitabına arz edin,
ona uygun olanları alın, aykırı olanları reddedin.” şeklindeki hadisi delil kabul et-
mektedir.⁷⁶

Haber-i vâhidin kitaba arzı ve kitaba aykırı olanlarla amel edilmemesi yönün-
de sahâbenin bazı uygulamaları bulunmakla birlikte bu düşüncüyü sistemleştirip
kıstas ve prensip haline getirenlerin Hanefî hukukçular olduğu belirtilmektedir.⁷⁷

Âhâd haberlerin dinin esasına ilişkin kural koyamayacağına dair Hanefî
geleneğini Pezdevî de sürdürmüştür. Ona göre dinin esasları ancak meşhûr ve
mütevâtir haberlerle tespit edilebilmektedir.⁷⁸

Sonuç

Tefsîr ve hadîs alanında da zamanının önemli âlimlerinden birisi sayılan

⁷² Pezdevî, *Usûl*, 150.

⁷³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Abdülmecid et-Türkmânî, *Dirasât fî Usûli'l-Hadîs Alâ Menheci'l-Hanefiyye* (Karaçi 2009), 360. Bu konu hakkında genel bilgi için bkz. Talip Türcan, “Haber-i vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15, sy. 4 (2002): 573-582.

⁷⁴ Türcan, “Haber-i vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”, 578.

⁷⁵ Serahsî, *el-Usûl*, 1: 364; H. Yunus Apaydın “Haber-i Vâhid”, *DİA*, c. 14 (İstanbul: TDV Yay., 1996), 359; Nejla Hacıoğlu, “Cassâs'a Göre Haber-i Vâhidin Kabul Şartları Ve Reddini Gerektiren Sebepler”, *İslam Hukuku Araş-
tırmaları Dergisi*, sy. 23 (2014): 355.

⁷⁶ Serahsî, *Usûl*, 1: 364; Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvimu'l-edille fî usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 2001), 196.

⁷⁷ Apaydın, “Haber-i Vâhid”, 359.

⁷⁸ Pezdevî, *Usûl*, 149 v.dğr.; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 182.

Pezdevî, kendine has bir yöntem ve yaklaşım sahibi olarak nitelenmiş ve eserlerinde son derece sistematik bir yol izleyerek özellikle *Usûl* adlı eseri hem başvuru kaynağı hem ders kitabı olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Pezdevî'nin Hanefî fıkıh usûlündeki ağırlığı ve etkinliği göze çarpmaktadır. O adeta kendinden önceki birikimi sistemli bir şekilde işleyip katkı yaparak bu birikimi sonrakilere miras bırakmıştır.

Pezdevî, klasik Hanefî haber teorisine gerçek anlamda son şeklini veren kişidir. Aynı zamanda Hanefî usûl tarihinde neredeyse kitabın başından sonuna kadar konuların belirli bir düzen içinde sunulması bilincini canlı tutan ilk kişi olmuştur. Pezdevî'nin *Usûl*'ü hem tüm klasik usûl konularını içermesi hem de çok fazla ayrıntıya girmemesi ve iyi bir tertibe sahip olması bakımından klasik sonrası dönemde büyük şerhlere konu olmuştur.

Sünnet bahsi Pezdevî'nin eserinde önemli bir yer işgal etmektedir. Pezdevî fıkıh usûlî konularını altında topladığı dört bölümden ikincisine, sünnet başlığını tercih etmiştir.

Serahsî ile beraber Pezdevî'ye ait mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklindeki üçlü taksim sonraki Hanefî usûlcülerinin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Haberin çeşitleri konusunda genelde diğer Hanefî usûlcülerden çok farklı bir yaklaşım ortaya koymayan Pezdevî'nin mütevâtir haber konusunda adâlet şartını ileri sürmesi dikkat çekmektedir. Hâlbuki adâlet şartının, diğer bazı şartlarla beraber mütevâtir için gerekli görülmesi çoğunluk tarafından tasvip edilmemiştir.

Âhâd haberlerin dinin esasına ilişkin kural koyamayacağına dair Hanefî geleneğini Pezdevî de sürdürmüştür. Ona göre dinin esasları ancak meşhûr ve mütevâtir haberlerle tespit edilebilmektedir.

Kaynakça

- A'zamî, Muhammed Mustafa. *ed-Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980.
- Abdulganî Abdulhâlık. *Hücciyetü's-sünne*. Mısır: Dâru'l-vefa, t.y.
- Abdulmecid et-Türkmânî. *Dirasât fi usûli'l-hadîs alâ menheci'l-Hanefiyye*. Karaçi: 2009.
- Abdülazîz el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-İslâmî, t.y.
- Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. 4 cilt. Riyad: Dâru's-samiî, 2003.
- Apaydın, H. Yunus. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 14: 355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, H. Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Atar, Fahrettin. "Abdulaziz el-Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 186-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Aytekin, Arif. "Babertî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Babertî, Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud. *et-Takrîr li usûli Fahri'l-İslam el-Bezdevî*. thk. Abdusselam Subhî Hâmid. Kuveyt 2005.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Başoğlu, Tuncay. "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh". *İLAM Araştırma Dergisi* 3, sy. 2 (1998): 113-141.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep ve Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*. İstanbul 2004.
- Bedir, Murteza. "Nesefî, Ebu'l-Berekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bedir, Murteza. "Usûlu's-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bedir, Murteza ve Ferhat Koca. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Cezâîrî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed. *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. Mısır: Cemaliye matbaası, 1910.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmu'l-edille fî Usûli'l-Fıkıh*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2001.
- Demir, Serkan. "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı". Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Ebû Zehv, Muhammed. *Hadis ve Hadisçiler*. trc. Selman Başaran ve M. Ali Sönmez. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Erkmen, Sebahattin. "Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)". Yüksek Lisans tezi, Hitit Üniversitesi, 2013.
- Hacıoğlu, Nejla. "Cassâ's'a Göre Haber-i Vâhidin Kabul Şartları ve Reddini Gerektiren Sebepler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 23 (2014): 351-369.
- İbn Âbidîn Muhammed Emin. *Reddu'l-muhtar ale'd-durri'l-muhtar şerh tenviri'l-ebâr*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvad. 14 cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- İbn Hacer. *Nuhbetu'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdulhamid b. Salih b. Kasım. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- Kâsım b. Kutluboğa. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed b. Hayr Ramazan Yusuf. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1992.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*. 2 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- Kavakçı, Yusuf Ziya. "el-Bezdevî Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed", *İslam Medeniyeti* 3, sy. 28 (1973): 40-42.
- Koca, Ferhat. "Menâru'l-Envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 118-119. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs İstılahları*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talat. "Âhâd Haberlerin Değeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966): 125-142.
- Kozalı, Abdurrahîm. "Şerhu Usûli'l-Pezdevî Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) –Bildiriler içinde*, 285-303. Bursa 2013.
- Lâmişî, Ebû's-senâ' Mahmud b. Zeyd. *Kitâb fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdulmecid Türki. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1995.

- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay. *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcumi'l-hanefiyye*. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed. *Usûlu'l-Pezdevî (Kenzu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl)*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Yayınları, t.y.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed. *Usûlu's-Serahsî*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Seyyid Hüseyin Ahmed Eşrefî. "Kitabu'l-fevâid alâ Usûli'l-Bezdevî". Doktora tezi, Ummu'l-Kura Üniversitesi, 1430.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sunne ve mekanetuha fi't-teşrii'l-islami*. Riyad: el-Mektebetu'l-İslâmî 1998.
- Tûfî, Necmeddin Ebu'r-Rabî. *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*. tkh. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 3 cilt. Suudi Arabistan, t.y.
- Tuzcu, Recep. *Hanefî Usûlünde Hadis - Debûsi Örneği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Türçan, Talip. "Haber-i vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15, sy. 4 (2002): 573-582.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Ahsîkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 181. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yaran, Rahmi. "Siğnakî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yiğit, Metin. "İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebu Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2012): 69-114.
- Zeydan Abdulkerîm. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1997.

